

EEN WERELD VOL TOEPASSINGEN

Hans Crombag, *De man van Susquehana. Over psychologie, recht en moraal*. Amsterdam, Contact, 2000, 255 pp. 25 €. ISBN 90 254 9527 3

Het is bijzonder moeilijk het wezen van de mens te denken of te beschrijven *wie* iemand in zijn uniciteit is. Bij elke poging moeten we vaststellen dat we mislukken, omdat we gemakkelijk een beroep doen op termen die aanduiden *hoe* of *wat* iemand is; we beschrijven eigenschappen die ook op anderen van toepassing zijn. Voor we het goed en wel beseffen zijn we 'objectief', zodat de uniciteit van de persoon die we op het oog hebben en die we zo goed menen te kennen, als sneeuw onder de zon verdwijnt. We maken gebruik van de menswetenschappen die algemene kenmerken beschrijven; we passen ze niet echt toe en maken ze niet ondergeschikt aan diegene die we willen typeren. We doen eerder het tegendeel: diegene die we willen beschrijven passen we in het systeem van die menswetenschappen in. De persoon die onze belangstelling heeft, wordt dan binnen het toepassingsveld van een of ander biologisch of psychologisch model kenbaar. Zo leren we dat de mens voor de biologie een zoogdier is en voor de psychoanalyse een driftwezen. Naargelang het wetenschappelijk perspectief worden we in ons dagelijks leven toegepaste gedragspsychologie of toegepaste functionele sociologie of toegepaste institutionele pedagogie, enzovoort.

Hans Crombag, hoogleraar aan de Rijkuniversiteit Maastricht, is een rechtspsycholoog die met een behavioristische bril naar mens en wereld kijkt (het behaviorisme is die Amerikaanse tak in de psychologie die stelt dat de mens een lerend organisme is waarvan we de kenmerken aan de hand van de gevolgen van dit leren kunnen kennen en beschrijven). Zijn grote bewonderde, maar ook bekritiseerde, leermeester is Burrhus Frederic Skinner, in 1904 in Susquehana (in het noordoosten van Pennsylvania) geboren, vandaar de titel van deze bundel opstellen over psychologie toegepast op recht en moraal, *De man uit Susquehana*. Juist deze Skinner is een auteur die gedrag en handeling binnen een netwerk van zo algemeen mogelijke hoedanigheden tracht te vatten, met als resultaat dat psychologen, zoals deze 'man uit Susquehana', heel simpel blijven en er niet voor terugschrikken over onze geest te spreken in termen als "in de 'black box' huist de 'computational mind'". Zo'n zinnetje zeggen niets en zijn uiteindelijk zo lachwekkend dat ze eerder in een satirisch TV-programma horen dan in een academisch milieu. Een geleerde toelichting van dit zinnetje maakt de betekenis niet concreter: "Onze hypothese impliceert dat zowel de digitale als de analoge computer model kunnen staan voor (delen van) het menselijk brein. En tevens dat, als men aanneemt dat 'de "mind" (...) eenvoudig een naam is voor de informatieverwerkende activiteit van het brein', men zowel symbolische computerprogramma's als connectionistische netwerken als mogelijke modellen voor wat er in de 'black box' omgaat kan beschouwen, zij het onder verschillende voorwaarden".

In laboratoriumsituaties kunnen wetenschappers met (per definitie) vereenvoudigde modellen over aspecten van de mens werken, vaak kunnen ze niet anders, maar het gevaar is al niet meer denkbeeldig dat dit jargon of deze visie het laboratorium verlaat en onze alledaagse taal aantast, verarmt en uiteindelijk vervreemdt. Wat Crombag in een ander deel van zijn bundel essays aan de rechters terecht verwijst, namelijk dat zij voor de rechtsonderhorigen 'zo raar praten', is ook van toepassing op het taaltje dat Crombag – dan nog het liefst met Amerikaanse termen – brouwt. Bovendien blijft het een raadsel waarom

deze laboratoriumpsychologen het nog steeds noodzakelijk vinden mensen met dieren te vergelijken alsof ze niet alleen vergelijkbare organismen zijn, maar op de koop toe verklaarbaar gedrag vertonen met de machine als referentiekader. Nogmaals, in een laboratorium is zo'n onderzoek – misschien – interessant, maar de culturele en maatschappelijke relevantie is daartegenover bedenkelijk, omdat zo'n wetenschappelijkheid niet onderkent dat elke persoon *iemand* is. Dit wil zeggen: een *wie*, iemand die niet tot modeleigenschappen te herleiden valt. Een openbaar leven waarin machines en regelgevingen domineren en waarin wij nog slechts organische systemen zijn, maakt een beschaving onherbergzaam. Crombag noemt Freud de Weense bedrieger, hij kan heel wat redenen vinden om veel psychoanalyse te wantrouwen, maar zijn psychologie, die suggereert dat de klok die materie is die intelligentie voortbrengt, stemt evenzeer tot argwaan. Zij creëert een psychologie die leken afwijzen, niet omdat die leken deskundiger zijn, maar omdat zij van deze psychologie, die zij via consultatie- en controlebureaus opgedrongen krijgen, niet het slachtoffer willen worden.

Heel wat minder systeemdwang en meer scepsis treffen we aan in de vijf opstellen die Crombag aan de rechtspraak wijdt. Interessant zijn ongetwijfeld de beschouwingen over rechtszekerheid en over de juridische fictie van het 'vermoeden van onschuld'. Het principe is dat een goede procesorde de burger beschermt "tegen arbitrair gebruik van de staatsmacht, die tegen burgers slechts gebruikt kan worden wanneer daarvoor een wettelijke grondslag is, hetgeen in strafrechtelijke context betekent nadat de schuld van verdachte aan het schenden van de strafwet bewezen is. De verdachte hoeft daaraan niet mee te werken of zijn onschuld te bewijzen: hij is onschuldig tot anders bewezen is". We weten dat dit in de praktijk anders verloopt. Er zijn niet alleen de vooroordelen (ten onzent is bijvoorbeeld Dutroux al voor iedereen schuldig, hoewel dit nog niet juridisch zo is), maar verder is er als tenlastelegging de selectie uit het dossier die het Openbaar Ministerie aanbiedt en die de verdachte met een tegenverhaal, eveneens een selectie uit het dossier, moet kunnen weerleggen. Crombag besluit: "dat betekent dat de verdachte wel degelijk zijn onschuld moet bewijzen. Kan hij dat niet, dan laat de rechtbank zich bij de bewijsconstructie leiden door een vermoeden van schuld".

Het laatste deel bevat vijf korte essays over moraal waarin de auteur, psychologische denkbelden pragmatisch verwerkt om zijn kritiek op de grote ideologieën te ondersteunen. Het einde van de twintigste eeuw lijkt met enkele grote ideologische constructies te hebben afgerekend: ze hebben immers voor enorme ellende gezorgd. Al teveel mensen hebben zich door utopieën laten meeslepen, wat geleid heeft tot de zwartste bladzijden uit de geschiedenis. Utopieën weigeren inderdaad te onderkennen dat er een onuitroeibare boosheid en broosheid is van de mens en dat niet alle problemen van mensen oplosbaar zijn. Het proberen oplossen kan een vruchtbare bezigheid zijn als de poging maar niet ophoudt sceptisch te blijven. Crombag heeft gelijk wanneer hij stelt: "wie meent dat het probleem van de gebrekkigheid van de menselijke conditie (...) in ieder of althans menig opzicht kan worden omgezet in oplosbare vraagstukken en voor oplossing daarvan omvattende blauwdrukken ontwerpt, is van meet af aan tot mislukken gedoemd".

Jacques DE VISSCHER